

Győri L. János*
Debrecen

A Debreceni Református Kollégium partikulája Nagyharsányban

A 16. század elején Pécs környéke (Baranya, Tolna, Szlavónia) a Magyar Királyság egyik legfejlettebb, leggazdagabb vidéke volt. Azzá tette virágzó bortermelése és az erre épülő kereskedelem. Pécssett mint püspöki székhelyen a káptalani iskola mellett a négy koldulórend kolostorában is folyt oktatás. Mohácson, Tolnán, Szekszárdon jelentős plébániai iskolák működtek, s a térség tehetséges ifjai nem ritkán Bécs, Krakkó vagy Padova egyetemére is eljutottak.¹

A mohácsi csata után, de még inkább Pécs 1543. évi bevételével a térség egyházi élete szervezetileg szinte teljesen összeomlott, hiszen Szigetvár kivételével a régió oszmán megszállás alá került. A gazdag mezővárosok polgársága lelki támaszt keresve gyorsan nyitottá vált a reformáció tanításai iránt. Előbb a lutheri, majd az 1550-es évektől a kálvini tanok terjedtek el, s olyan kiváló teológusok töltötték rövidebb-hosszabb időt a térségben, mint Kálmáncsehi Sánta Márton, Sztárai Mihály vagy Szegedi Kiss István.²

Az első protestáns iskolák szinte kizárólag a korábbi városi plébániai iskolák helyét vették át.³ A legjelentősebb ilyen intézmény Tolnán működött, amelyet évtizedeken át Wittenbergből hazatérő peregrinusok irányítottak, köztük az európai hírű Szegedi Kiss István. Szigetvár eleste (1566) után a város gazdasági pozíciói megrendültek, és az iskola is hanyatlásnak indult, végül 1600-ban

* Győri L. János (Sajószentpéter, 1958) magyar–német szakos gimnáziumi tanár, irodalomtörténész, 2005 óta a Tiszántúli Református Egyházkerület által működtetett Református Művelődés- és Iskolatörténeti Kutatóintézet igazgatója. Kutatási területei a kora újkor magyar művelődés- és irodalomtörténete, különös tekintettel a reformáció kultúrtörténeti hatásaira, illetve a hazai református nevelés- és iskolatörténet. Ezekben a tárgykörökben magyar és német nyelven publikál, szerkesztője a Református Művelődéstörténeti Füzetek című kiadványsorozatnak és a Kiadványok a Debreceni Református Kollégium fennállásának 475. évfordulójára tiszteletére című könyvsorozatnak.

¹ Pécs környékének 16. századi egyházi életéhez ld. Varga Szabolcs: Peregrináció és művelődés a pécsi egyházmegyében a 16–17. században. In: Fedeles Tamás – Varga Szabolcs (szerk.): *A pécsi egyházmegye a 17–18. században*. Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola – Pécsi Egyháztörténeti Intézet, Pécs 2005, 246–273.

² Bucsay Mihály: *A protestantizmus története Magyarországon 1521–1945*. Gondolat Kiadó, Budapest 1985, 26–34. és 72–75.

³ A városi plébániai iskolák kérdéséhez ld. Mészáros István: *A humanizmus és a reformáció-ellenreformáció nevelésügye a 15–16. században*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1984, 112.

Kecskemétre települt át. A tolnai mellett jelentős református iskolák működtek még Pécsen, Laskón, Hercegszőlősen és Mohácson.⁴

1570-ben Erdélyből szentháromság-tagadó csoportok települtek a környékre. Gyülekezetet alapítottak Pécsen, Siklóson, Nagyharsányban és talán Nagypeterden is.⁵ Pécsen visszaszorították a reformátusokat, és jól felszerelt könyvtárral rendelkező gimnáziumukat is átvették.⁶ Iskolájuk volt Siklóson és Nagyharsányban is.

A századfordulón zajló tizenöt éves háború végleg megroppantotta a mezővárosok gazdaságát. A felekezeti arányok a 17. század elejétől a jezsuita misszió következtében rendeződtek vissza némileg. A szentháromság-tagadók egyszerűen eltűntek, de a reformátusok aránya is visszaszorult. Azonban az első hazai átfogó református egyháztörténeti munka, Debreceni Ember Pál latin nyelvű alkotása a század végén még mindig egy hján száz gyülekezetet nevez meg Baranyából: Felső-Baranyából hetvenháromat, Alsó-Baranyából pedig huszonhatot.⁷ Az iskolák helyzetéről így ír:

„Az országnak e vidékén, a mezővárosokban és a nagyobb falvakban is létesítettek iskolákat. Nevezetes kollégiuma volt egykor Pécsnek is, amelyet a mi reformátusaink alapítottak, de az is igen biztos dolog, hogy a mi korunkban Veresmart, Laskó, Nagyharsány stb. mezővárosokban is még virágoztak az iskolák.”⁸

Nagyharsányról máshol azt is tudni véli, hogy a 16. század végén itt zajlott az a nevezetes hitvita az antitrinitárius Alvinczi György és a református Veresmarti Illés között, amelynek következtében a vesztesnek ítélt Alvinczit felakasztották.⁹ Újabban Szakály Ferenc cáfolta, hogy mindez megtörtént volna.¹⁰

A nagyharsányi iskola a fentiek alapján tehát a 16. század közepe táján – a kor gyakorlata szerint mint városi plébániai iskola – kerülhetett előbb az evangélikusok, majd a reformátusok szellemi befolyása alá. Az 1570-es években rövid időre az unitáriusok irányíthatták, majd a reformátusokhoz került vissza, s ettől kezdve az ő céljait szolgálta. Amikor Debreceni Ember Pál a 17. század legvégén anyagot gyűjtött egyháztörténetéhez, akkor a nagyharsányi iskola már

⁴ Varga Szabolcs: *i. m.* 251.

⁵ Az ide települő szentháromság-tagadók aktivitását mutatja, hogy pécsi vezetőjük, Válaszúti György 1588-ban Skaricza Máté református prédikátorral nyilvános hitvitán vett részt, amelynek írásos anyaga is ismert: Válaszúti György: *Pécsi Disputa*. Régi magyar prózai Emlékek 5. Bevezető tanulmány és jegyzetek: Dán Róbert. Akadémiai Kiadó, Budapest 1981.

⁶ Molnár Antal: Jezsuiták a hódolt Pécsen (1612–1686). In: Szakály Ferenc (szerk.): *Pécs a törökök korbán*. Tanulmányok Pécs történetéből 7. Pécs Története Alapítvány, Pécs 1999, 185.

⁷ Debreceni Ember Pál: *A Magyarországi és erdélyi református egyház története*. Ford. Botos Péter. Sajtó alá rend. Dienes Dénes, Kovács Józsefné, et al. Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, Sárospatak 2009, 489–490.

⁸ Uo. 492.

⁹ Uo. 486.

¹⁰ Szakály Ferenc: Volt-e református–unitárius hitvita 1574-ben Nagyharsányban? In: Benda Kálmán, Szabó András (szerk.): *Ráday Gyűjtemények Évkönyve VII*. Budapest 1994, 14–31.

a Debreceni Kollégiummal igazolhatóan szellemi kapcsolatban állt, a nevelés-történet bevett fogalomhasználata szerint partikulája volt annak. A Debreceni anyakollégium közelmúltban megjelent diáknévsorából ugyanis kiderül, hogy 1671-ben iratkozott be Debrecenben az a diák (Erdődi János), akinek a neve mellé a névsorba a szénior odaírta, hogy néhány év múlva Nagyharsányban lett iskolamester.¹¹ A gyászévztizedben járunk, Kassa korábban erős református iskolája ebben az évben szűnik meg, a sárospataki kollégium Erdélybe bujdosik, Pápan akadozik a tanítás, s ezzel a Debreceni Kollégium, amely a török pusztítás következtében 1660-ban magába olvasztotta a híres váradi kollégiumot is, versenytársak híján az ország iskolájává válik.¹² Érthető tehát, hogy a tőle földrajzilag meglehetősen távol eső Nagyharsány Debrecenből mint végső menedékhelyről kér rektort. Hogy korábban honnan kapott tanerőt, azt nem tudjuk. A 16. században talán Tolnárról, később esetleg Kecskemétről. Életszerűnek tűnik tehát a feltételezés, hogy a két iskola közötti partikuláris kapcsolatot történelmi kényszer szülte, volt erre példa más iskolák történetében is.¹³

A hódoltság területén a partikuláris iskolakultúra lényege az volt, hogy intézményes tanítóképzés híján a kisebb vidéki iskolák rektort (iskolamestert) vagy/és préceptort (segédtanítót) kértek a kollégiumoktól. A partikulákba delegált tógátus (felsőbb tanulmányokat folytató) vagy már végzett diákok általában két, legfeljebb három évet töltöttek a partikuláris iskolákban, ahol természetesen a saját kollégiumuk tanrendje, tankönyvei és metódusai szerint tevékenykedtek. A diák tanítók természetbeli és pénzbeli jutást kaptak fizetségként. Előbbi megélhetésüket szolgálta (főleg úgy, hogy a 17. század végéig étkezésüket a helyi lelkész volt köteles biztosítani), utóbbiból pedig további tanulmányaik költségeit teremtették elő. A jobban fizető helyeket „academica promotio”-nak nevezték, hiszen az itteni fizetésekből a későbbi külföldi tanulmányok költségei is fedezhetőek voltak.

A fentiek alapján érthető, hogy a partikuláris kapcsolatok hullámozást mutatnak: két intézmény kapcsolata olykor megerősödött, máskor elhalványult vagy akár rövidebb-hosszabb időre meg is szakadhatott. Ilyesmit feltételezhetünk Debrecen és Nagyharsány kapcsolatában is. A fentebb érintett 17. század végi rektorküldés után ugyanis a legközelebbi igazolható együttműködés csak közel száz év múlva mutatható ki. A Debreceni Kollégium Levéltárában őrzött egyik névjegyzék megőrizte az 1768–1813 között Debrecenből kibocsátott rektorok

¹¹ Szabadi István (szerk.): *Intézménytörténeti források a Debreceni Református Kollégium Levéltárában I–II.* Tiszántúli Református Egyházkerület, Debrecen 2013, 310.

¹² Makkai László: Debrecen iskolájából ország iskolája. In: Barcza József (szerk.): *A Debreceni Református Kollégium története.* Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest 1988, 43–65.

¹³ A Debreceni Kollégium partikuláris kapcsolatainak ma már jelentős irodalma van, itt csupán a két legjelentősebb munkára utalunk: Barcsa János: *A Debreceni Kollégium és partikulái.* Debrecen Sz. Kir. Város Könyvnyomda-vállalata, Debrecen 1905. Dankó Imre: A Kollégium partikularendszere. In: Barcza József: *i. m.* 776–810.

nevét.¹⁴ Ebben a bő négy évtizedben folyamatos a partikuláris kapcsolat a két iskola között. Joggal feltételezhetjük tehát, hogy az adatok hiánya ellenére az előző száz évben is, ha nem is feltétlenül folyamatosan, de életben volt a partikuláris viszony. A fentebb jelzett, ma már nyomtatásban is elérhető diáknévsor a kérdéses 1768 előtti időszakra vonatkozóan is teljes, de ez sajnos csak helyelközzel utal a diákok rektori tevékenységére, s így nem tekinthető perdöntő forrásnak. (Jellemző, hogy az 1780-as években következetesen jelzi öt egymást követő nagyharsányi rektor tevékenységét, a többi időben viszont csak esetlegesen közöl adatokat. Úgy tűnik, hogy a puszta néven túl az egyéb információk feltüntetése a névsort vezető mindenkori diák szénior odafigyelésén múltott).

Az 1813 után kibocsátott rektorok névsora is ismert,¹⁵ ebben azonban nincs nyoma Nagyharsányba küldött rektoroknak. Bizonyos jelekből mégis arra következtethetünk, hogy a két iskola közötti partikuláris kapcsolat még a 19. század első felében is élhetett, valószínűleg a partikularendszert végleg felszámoló 1850-es osztrák tanügyi reform, az Entwurf bevezetéséig. Erre következtethetünk például abból, hogy a tanítói fizetésjegyzékek gyűjteményében a nagyharsányi is szerepel, méghozzá 1820-as keltezéssel,¹⁶ sőt egy 1828-as kimutatás egyenesen „academica promotio”-ként, azaz kiemelt jövedelmű rektóriaként nevezi meg a települést.¹⁷ Ugyanakkor az sem kizárt, hogy éppen a szóban forgó időszakban, tehát az 1810-es évektől nem Debrecenből hívtak többé rektort, hiszen néhány alsó-baranyai településen ekkor már losonci vagy pápai diákok is feltűnnek ebben a szerepben, bár a települések túlnyomó többsége még mindig Debrecenből fogad iskolamestert.¹⁸

Az utóbbi adalék felveti azt a kérdést, mekkora is lehetett a nagyharsányi iskola a 18–19. század fordulóján, amikor igazolhatóan folyamatosan kért rektorokat Debrecenből. A ránk maradt rektori fizetésjegyzékek a felsorolt javadalmak mellett olykor a tanítás körülményeire vonatkozó információkat is megőriztek. Barcsa János több mint száz esztendővel ezelőtt egy olyan, a levéltári források között ma már nem ismert díjlevélre hivatkozik, amely azzal kecsegteti a leendő harsányi rektort, hogyha megfelelően végzi dolgát, akár 110 vagy

¹⁴ Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára (továbbiakban: TtREL), II. 1. f. 1. k.

¹⁵ TtREL, II. 1. f. 4. k.

¹⁶ TtREL, II. 1. f. 2. k, 196.

¹⁷ TtREL II. 26. a.7. P. 91–92. Ld. még Rác István: *Debreceni deákok. Forrásgyűjtemény*. Editiones Archivi Districtus Reformatorum Transtibiscani VI. Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, Debrecen 1977, 185.

¹⁸ Keresztes Dániel – Hararkay Ede (szerk.): „A bizalom pecsétje alatt”. *Két püspöki vizitáció (1817 és 1885) és legújabb kori levéltári dokumentumok*. I. Exodus Kiadó, Budapest 2004. A szentlászlói iskolában 1817-ben pápai rektor működött (*i. m.* 67.), a kőiben losonci (*i. m.* 150.), a karancsi, rétfalui, haraszi, kórógyi, bellyei, kopácsi, laskói, sepei, csúzai, vörösmarti iskolában debreceni iskolamester tevékenykedett (*i. m.* 31., 41., 53., 80., 96., 104., 121., 168., 181. és 194.), a herceg-szöllősi rektor Nagykőrösön, a pozsonyi királyi akadémián és a Debreceni Kollégiumban egyaránt tanult (*i. m.* 139.), a várdaróci a kiskunhalasi gimnáziumi évek után Debrecenben tanult (*i. m.* 114.).

annál több tanítványa is lehet.¹⁹ E létszám alapján a nagyharsányi nem számított jelentéktelen iskolának, s a debreceni partikulák sorában közepes nagyságúnak tűnik.²⁰ A harsányi rektorok természetbeli és pénzbeli javadalmának mértéke a jobbak közé sorolható, főleg ha a száz körüli diáklétszámot feltételezzük. Mindezek illusztrálására az alábbiakban teljes terjedelmében közöljük az 1799-ből ránk maradt nagyharsányi rektori fizetésjegyzék szövegét (a későbbi, 1820-ból való ennek szó szerinti rövidített kivonata):

A' Nagy Harsányi Oskola Rectorának Esztendőbeli Salariaioma.

1. *Vaygon 320 pár, ki mindenik fizet edgy Köbölnek Hatod részét, és így in Summa 53 Köböl búzáát.*
2. *Minden pár fizet 16 ittze bort, és így in Summa 85 Akó bort, 20 ittzét.*
3. *Gyertyának való faggyú; só, bors helyett 1 Rf [rénes forint].*
4. *Halottól, ha bort, búzáát fizető volt, mivel akár él, akár meg hal, tartozzik azon esztendőben fizetni; tehát az éneklésért csak edgy Font hús, egy ittze bor tor helyett. Ha pedig fizető személy még nem volt, hanem Minorensis 15 Esztendőn alól való, az éneklésért egy peták, edgy Font Hús, edgy ittze bor a torért.*
5. *Didactum a' gyermekekért ily rendel:*
 - a/ *Az Abecistától és olvasótól 8 garas.*
 - b/ *A' Declinistától, conjugistától 2 Marjas.*
 - c/ *Grammatistától, Syntaxistától 3 Marjas.*
 - d/ *Minden Leánytól 8 Garas, ha nagy Catechista 10 Garas.*
6. *Első Esztendőben egy kerülő Coquia, vagy behyette 15 Rf.*
7. *Nyáron minden Gyermektől Szerdán, Szombaton edgy edgy tojás, ha pedig azt nem, hord fél véka kukoriczát morsolatlan.*
8. *Tűzre való Fa elegendő.*
9. *Rostáltatás, örltetés a' mennyi tettzik.*
10. *Két ember kaszálló rét, melly már most kerítés alatt vaygon, és ha kövér idő jár, terem két 4 ökör szekér szénát, ha pedig még étetnék, a' kárt meg itélik.*
11. *Bornak való hordót ad az Ekklesia 25 Akóra valót.*
12. *Ki jövetelére úti költség 8 Rf.*
13. *Canicularis tsirke minden Tanítványtól edgy edgy.*
14. *Halott bútsuztatásért a' mint meg alkuszik.*
Melly Rectori Fizetésnek meg másolbatatlan be adására minden Esztendőre magát le kötelezte T. Predikátor és Senior, úgy Tractus Notariusza T. Császár Mihály és T. Soltzai András Úr előtt az egész Ekklesia, mellynek Öreg Tanátsbeli elől-járói: Feő Bíró Margit Dániel

¹⁹ Barcsa János: *i. m.* 104.

²⁰ A korabeli partikulák diáklétszámához ld. Barcsa János: *i. m.* 109.

*Esküttek: Demeter Samuel, Bak Ferencz, Varga András, Kultsár János, Bak János, Herendi András, Török István, Nagy Gondi János, Leány Ferentz, Hegedüs Ferencz, Nagy Vajda Josef, Csiki Josef, Bentze István, Ábrahám András.*²¹

A díjlevelekből kiderül, hogy a helyi iskolában az elemi ismereteket anyanyelven közvetítő két osztályon (abecisták és olvasók) túl a latin nyelv alapjait is közvetítő négy további osztály (declinisták, conjugisták, grammatisták, syntaxis-ták) is működött, s így a jelesebb diákok a latin nyelv alapjait (névszó- és igeragozás, nyelvtan, mondattan) sajátították el, de a nyelv gyakorlati használatát célzó poétikát és retorikát már nem tanultak, amely az iskolát teljes gimnáziumi rangra emelte volna, azaz itt úgynevezett kisgimnáziumról van szó. Ezt látszik igazolni az is, hogy a debreceni diáknévsorban nem találunk olyanokat, akik Nagyharsányból felsőbb tanulmányokra közvetlenül Debrecenbe érkeztek volna. Ha voltak ilyenek, azok előbb valahol még középszintű tanulmányokat (poétika, retorika) folytattak, s csak azután kerülhettek felsőbb tanulmányok végzésére valamelyik anyakollégiumba. Szó esik a leánytanulókról is, akik nyilván csak elemi ismereteket tanultak, és a nagy catechistákról, akiket a rektor a konfirmációra készített föl. Ezen túl az is látható, hogy az iskolamester kántori szolgálatot is végzett a településen, legalábbis a temetéseken ő vezette az éneklést. Mivel tevékenysége több ponton is átlépte az iskolai oktatás kereteit, az egész település magáénak tudta ezt a hivatalt, s így javadalmazásában sem csupán az iskolás gyermekkel bírók vettek részt, hanem az egész közösség. Ha a rektor valóban megkapta a fizetésjegyzékben szereplő tételeket, készpénzt az otléte idején alig kellett költenie, s valóban összegyűjthette még akár a későbbi külföldi tanulmányaira való összeget is. Feltűnő ugyanis, hogy a természetbeli juttatások terén a fizetésjegyzék rendkívül nagyvonalú, ami a mezőváros viszonylagos gazdagságát, jó természeti adottságait sejteti. A 6. pontban szereplő „coquia”²² sorkosztot jelent, a 13. pontban szereplő „canicularis csirke” pedig fiatal, étkezésre szánt állatot; s ezen kívül szó van még borról, hordóval együtt, tojásról, valamint tűzfáról, kaszálóról, szabad örletésről, fagyúróról és fűszerekről. A rektor tényleges pénzbeli bevételéhez (a szövegbeli didactum a tandíjat jelenti) természetesen ismernünk kellene a diákság feltételezett létszámán túl annak tényleges osztályok szerinti tagolódását is. Nyilván a kevesebbet fizető elemisták voltak többségben, de hogy a latin ismeretek egyes fokozataiig hányan jutottak el, arról nincs adatunk.²³

Végül lássuk, mit tudunk azokról a debreceni diákról, akikről biztosan állítható, hogy rektorként működtek a baranyai város iskolájában. Mint jeleztük, a Debreceni Kollégium Levéltárában őrzött diáknévsorok rendkívül szűksza-

²¹ TtREL, II. 1. f. 2. k. 12. (rövidebb változata 1820-ból: TtREL, II. 1. f. 2. 196.).

²² Az étkezésnek azt a módját, amikor hetente vagy naponta más polgár biztosította a diákok ebédjét, a Debreceni Kollégium gyakorlata is ismerte.

²³ Érdemes lenne erre nézve megvizsgálni az egyházközség irattárának adatait, de püspöki vizitációs jegyzőkönyv is őrizhet ide vonatkozó adatokat.

vúak, s az érintettek kilétét illetően egyéb forrásokat nem sikerült találnunk, a rektori kibocsátó jegyzékek még kevésbé tartalmaznak információkat, így a legtöbb esetben meg kell elégednünk egy-két apró adattal.

Az egyetlen 17. század végi rektorról, Erdődi Jánosról csupán annyit tudunk, hogy 1671. április 18-án iratkozott be Debrecenben, s ott felsőbb tanulóként a coquus tisztséget töltötte be. Ez ekkor még közétkeztetés híján a városi polgárok ételadományainak felügyeletét jelentette, ami a feljegyzések szerint nem csekély anyagi juttatással és tekintéllyel járt együtt.²⁴

A 18. század végi rektorokról általában ennél többet közölnek a névjegyzékek:

- Pál István Tiszabecsen született, alsóbb iskoláit is Debrecenben végezte, 1763. április 29-én lépett a felsőbb tanulók sorába (subscribált/aláírt),²⁵ 1769. január 28-tól lett nagyharsányi rektor;²⁶
- Deretskei István Beregszászon született, alsóbb tanulmányait is Debrecenben végezte, 1766. április 24-én subscribált,²⁷ majd 1773. február 22-én lett rektor;²⁸
- Lakatos István Gidófalván született, alsóbb iskoláit Máramarosszigeten végezte, 1773. április 24-én került felső tanulmányokra Debrecenbe,²⁹ 1775. március 2-án pedig Nagyharsányba;³⁰
- Komáromi Istvánról csak annyit tudunk, hogy tanulmányait megszakítva lett harsányi rektor 1777. február 28-án,³¹ majd másfél év elteltével 1778. június 21-én újra beiratkozott a debreceni Kollégiumba.³²
- A debreceni születésű Patai János 1775. április 27-én subscribált,³³ majd 1779. április 20-án került Nagyharsányba;³⁴
- Bekő István Mezőtúron született, ott végezte alsóbb tanulmányait, majd 1776. április 25-én subscribált Debrecenben,³⁵ ahonnan 1783. január 22-én Nagyharsányba távozott rektornak;³⁶
- Tekess (talán Tőkés)³⁷ István 1783. március 21-én lett harsányi rektor³⁸, de egy bő év múlva, 1784. április 5-én visszatért Debrecenbe (Redux ex rectoratu

²⁴ Szabadi István: *i. m.* 310.

²⁵ Uo. 492.

²⁶ TtREL, II. 1. f. 1. k. 5.

²⁷ Szabadi István: *i. m.* 505.

²⁸ TtREL, II. 1. f. 1. k. 15.

²⁹ Szabadi István: *i. m.* 564.

³⁰ TtREL, II. 1. f. 1. k. 21.

³¹ Uo. 26.

³² Szabadi István: *i. m.* 604.

³³ Uo. 575.

³⁴ TtREL, II. 1. f. 1. k. 32.

³⁵ Szabadi István: *i. m.* 583.

³⁶ TtREL, II. 1. f. 1. k. 41.

- Harsányiansis),³⁹ azaz nem tanulmányai végeztével, hanem azt megszakítva vállalt tanítómesterséget;
- A Tekess Istvánt követő Pataki István Nagyrábén született, Kunhegyesen kezdte tanulmányait, majd 1781. április 26-án került felsőbb tanulmányokra Debrecenbe;⁴⁰ 1787. január 16-tól volt rektor Harsányban;⁴¹
 - A debreceni születésű Győri Mihály a kollégiumban végezte összes tanulmányait, itt 1784. április 24-én került a felsőbb tanulók sorába,⁴² majd 1790. január 20-án kezdte rektori működését;⁴³
 - Nagy István Füzesgyarmaton született, 1787. április 26-án iratkozott be felsőbb tanulmányokra Debrecenben,⁴⁴ majd nagyharsányi szolgálata után baranyai lelkész lett („Pastor in Barovia”);⁴⁵
 - A szentgáli születésű Tuba István Debrecenben végezte alsóbb tanulmányait is, itt 1788. április 18-án subscribált,⁴⁶ majd 1796. január 31-én lett nagyharsányi rektor;⁴⁷
 - Vágó László Hajdúnánáson született, itt kezdte tanulmányait, majd 1793. április 24-én Debrecenben a felsőbb tanulók közé lépett,⁴⁸ 1799. január 14-től volt rektor Nagyharsányban;⁴⁹
 - Vágó Lászlót Németh Ferenc követte, aki Mezőberényből került a Debreceni Kollégiumba, 1796. április 26-án subscribált,⁵⁰ majd 1802. január 12-én került Nagyharsányba;⁵¹
 - Túrós Pál Óbudán született, Losoncon végezte a gimnáziumi osztályokat, 1801. október 4-én iratkozott be a kollégium akadémiai tagozatára,⁵² és 1805. január 21-én került Nagyharsányba;⁵³

³⁷ Nagy Sándor Tőkésnek olvasta. Ld. Nagy Sándor: *A Debreceni Református Kollégium*. Kállay János Könyvnyomdája és Lapkiadó Vállalata, Hajdúhadház 1933, 322.

³⁸ TtREL, II. 1. f. 1. k. 43.

³⁹ Szabadi István: *i. m.* 669.

⁴⁰ Uo. 637.

⁴¹ TtREL, II. 1. f. 1. k. 54.

⁴² Szabadi István: *i. m.* 669.

⁴³ TtREL, II. 1. f. 1. k. 64.

⁴⁴ Szabadi István: *i. m.* 696.

⁴⁵ Uo., 696.

⁴⁶ Szabadi István: *i. m.* 712.

⁴⁷ TtREL, II. 1. f. 1. k. 82.

⁴⁸ Szabadi István: *i. m.* 796.

⁴⁹ TtREL, II. 1. f. 1. k. 90.

⁵⁰ Szabadi István: *i. m.* 812.

⁵¹ TtREL, II. 1. f. 1. k. 98.

⁵² Szabadi István: *i. m.* 854.

⁵³ TtREL, II. 1. f. 1. k. 107.

- Gál Sándor a Baranya megyei Váralján született, Nagykőrösön végezte a gimnáziumi osztályokat, Debrecenben 1802. április 28-án subscribált,⁵⁴ majd 1808. február 3-án foglalta el rektori hivatalát;⁵⁵
- Végül Gál László Nagydéden született, Csurgón járt gimnáziumba, 1804. szeptember 19-én iratkozott be felsőbb tanulmányokra,⁵⁶ és 1811. február 26-án került Nagyharsányba.⁵⁷

A Debrecenben subscribált diákok névsorában még két olyan nevet találunk, amely mellett utalás olvasható arra, hogy Nagyharsányban rektorok voltak, a rektorok kibocsátási jegyzékében azonban nem szerepelnek:

- Székelly András, Hajdúszoboszlón született, Debrecenben végezte iskoláit, ott 1781. április 26-án lépett a nagydiákok sorába,⁵⁸ majd Nagyharsányba került rektornak. Mivel ez idő tájt két évente váltották egymást a rektorok, mindez vélhetően 1785. elején történhetett, hiszen itt Tekess István és Pataki István működése között különben négy év lenne. Később Nyíraczádon, majd 1794-től Vámospércsen volt lelkész.
- Rompa Sámuel, Hegyközszentimrén született, 1786. április 27-én subscribált, tehát a 19. század első éveiben kerülhetett Nagyharsányba, talán Vágó László után, és a diáknévsor tudni véli, hogy itt is telepedett le („Civis ibidem Harsány”).⁵⁹ Jó lenne tudni, miért döntött az odatelepülés mellett. Ha lelkésznek választották volna, azt szokás szerint jelezné a diáknévsor, mint ahogy a nótáriusságra is általában utal. Iskolamesternek nemigen maradhatott, hiszen a rektorok folyamatosan érkeztek Debrecenből.

Természetesen a Debreceni Református Kollégium a vidéki gyülekezetekkel nemcsak a rektorok személyén át tartotta a kapcsolatot. Az anyaiskola elsődleges célja évszázadokon át a lelkészképzés volt. Számos adat van arra, hogy főleg kis iskolák esetében, s különösen a reformációt követő első időszakban, a lelkészi és a tanítói hivatal nem vált el élesen egymástól. Politikailag nehéz időszakokban talán Nagyharsányban is taníthattak a gyülekezet lelkészei. Jó lenne tudni, hogy vajon Nagyharsány kapott-e lelkészt Debrecenből története során, s ha igen, mikor és kiket. Az bizonyos, hogy legátusokat a 18. század végén, tehát ugyanabban az időszakban, amikor a rektorok jelenléte is bizonyosra vehető, fogadott Debrecenből,⁶⁰ de hogy az ezirányú kapcsolat mikor kezdődött s meddig tartott, azt ma már homály fedi.

Végül, hadd utaljunk arra, hogy Nagyharsányon kívül a Debreceni Református Kollégium más baranyai rektóriákkal és gyülekezetekkel is ápolta intenzív

⁵⁴ Szabadi István: *i. m.* 856.

⁵⁵ TtREL, II. 1. f. 1. k. 116.

⁵⁶ Szabadi István: *i. m.* 874.

⁵⁷ TtREL, II. 1. f. 1. k. 125.

⁵⁸ Szabadi István: *i. m.* 637.

⁵⁹ Uo. 688.

⁶⁰ Nagy Sándor: *i. m.* 184–185.

kapcsolatot, így biztos például, hogy 1771–1780 között partikulája volt Laskón, Kopácson, Siklóson és Karancson,⁶¹ legátusokat azonban csak Nagyharsányba küldött.⁶²

A többi baranyai partikula történetének vizsgálatával, valamint egyéb források bevonásával (más kollégiumok diáknévsorainak tanulmányai, egyházlátogatási jegyzőkönyvek utalásai, a helyi egyházközség iratai) valószínűleg további adatokkal lehetne bővíteni fenti szerény eredményeinket.

Felhasznált irodalom

- Barcsa János: *A Debreceni Kollégium és partikulái*. Debreczen Sz. Kir. Város Könyvnyomdai Vállalata, Debrecen 1905.
- Bucsay Mihály: *A protestantizmus története Magyarországon 1521–1945*. Gondolat Kiadó, Budapest 1985.
- Dankó Imre: A Kollégium partikularendszere. In: Barcza József (szerk.): *A Debreceni Református Kollégium története*. Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya. Budapest 1988, 776–810.
- Debreceni Ember Pál: *A Magyarországi és erdélyi református egyház története*. Ford. Botos Péter. Sajtó alá rend. Dienes Dénes, Kovács Józsefné et al. Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, Sárospatak 2009.
- Keresztes Dániel – Hararkay Ede (szerk.): *„A bizalom pecsétje alatt”. Két püspöki vizitáció (1817 és 1885) és legújabb kori levéltári dokumentumok*. I. Exodus Kiadó, Budapest 2004.
- Makkai László: Debrecen iskolájából ország iskolája. In: Barcza József (szerk.): *A Debreceni Református Kollégium története*. Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest 1988, 43–65.
- Mészáros István: *A humanizmus és a reformáció–ellenreformáció nevelésügye a 15–16. században*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1984.
- Molnár Antal: Jezsuiták a hódolt Pécsen (1612–1686). In: Szakály Ferenc (szerk.): *Pécs a törökkorban*. Tanulmányok Pécs történetéből 7. Pécs Története Alapítvány, Pécs 1999.
- Nagy Sándor: *A Debreceni Református Kollégium*. Kállay János Könyvnyomdája és Lapkiadó Vállalata, Hajdúhadház 1933.
- Rácz István: *Debreceni deákok. Forrásgyűjtemény*. Editiones Archivi Districtus Reformatorum Transtibiscani VI. Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, 1977.
- Szabadi István (szerk.): *Intézménytörténeti források a Debreceni Református Kollégium Levéltárában I–II*. Tiszántúli Református Egyházkerület, Debrecen 2013.
- Szakály Ferenc: Volt-e református–unitárius hitvita 1574-ben Nagyharsányban? In: Benda Kálmán, Szabó András (szerk.): *Ráday Gyűjtemények Évkönyve VII*. Budapest 1994.
- Varga Szabolcs: Peregrináció és művelődés a pécsi egyházmegyében a 16–17. században. In: Fedeles Tamás – Varga Szabolcs (szerk.): *A pécsi egyházmegye a 17–18.*

⁶¹ Rácz István: *Debreceni deákok. Forrásgyűjtemény*. Editiones Archivi Districtus Reformatorum Transtibiscani VI. Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, Debrecen 1977, 31.

⁶² Nagy Sándor: *i. m.* 184–185.

században. Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola, Pécsi Egyháztörténeti Intézet, Pécs 2005.

Válaszúti György: *Pécsi Disputa*. Régi magyar prózai emlékek 5. Bevezető tanulmány és jegyzetek: Dán Róbert. Akadémiai Kiadó, Budapest 1981.

Levéltári forrás

A Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára: II. 1.; II. 26.

* * *

Das Reformierte Kollegium von Debrecen als Mutterschule versah bis ins 19. Jahrhundert hinein Hunderte von seinen Partikelschulen auf dem Lande mit Lehrkräften (Rektoren oder Präceptoren), Lehrplänen und Schulbüchern, weshalb es als die „Schule des Landes“ bezeichnet wurde. Die Studie liefert an Hand von Quellen im Archiv des Kollegiums wichtige Beiträge zur Geschichte der Partikelschule in Nagyharsány (Komitat Baranya). Die ersten Spuren der schulischen Beziehungen der beiden Orte stammen aus dem Jahre 1671. Sehr intensiv waren die Kontakte in den Jahren zwischen 1763–1813. In dieser Periode waren in den reichen Marktflecken insgesamt 18 Rektoren, deren kurzer Lebenslauf und auch ihr Belohnungsverzeichnis aus dem Jahre 1799 dargelegt werden.

Schlüsselwörter: Debrecen, Reformiertes Kollegium, Partikelschule, Rektor, Nagyharsány, Belohnungsverzeichnis.